

İSTEDADLI UŞAQLARIN TƏHSİLİNDƏ PSIXOLOJİ-PEDAQOJİ PROBLEMLƏR



Elxan Bəylərov,

*Təhsil İnstitutunun Psixologiya və yaş fiziologiyası şöbəsinin müdiri,
psixologiya üzrə elmlər doktoru, dosent*

E-mail: el_4444@mail.ru

Açar sözlər: *fəaliyyət, məktəb, davranış, istedad, şagird, tədqiqat.*

Ключевые слова: *деятельность, школа, поведения, талант, ученик, исследование.*

Key words: *activities, school, behavior, talent, pupil, research.*

Istedadlıların təlimi ümumtəhsil məktəblərində təlimin fərdiləşdirilməsi və diferensiasiyası əsasında təşkil edilə bilər. Fərdi təlim planı bir fənn sahəsini əhatə edərsə, bu şagirdin digər sahələrdəki qabiliyyətlərinin aşkarlanmasını əngəlləyə bilər və belə təlim planı və ya eksternat üsulu ilə təlim alan istedadlıların yaşadlarından tam təcrid olunması yolverilməzdir. Fərdiləşdirilmiş təlimdə şagirdlərin alimlər, hamilər, ustadlar vasitəsi ilə düzgün yönəldilmələri ciddi əhəmiyyət kəsb edir. Yönəltmənin əsas məqsədi istedadlıya səmərəli fərdi inkişaf strategiyasının seçilməsində kömək etməkdir. Yönəltmə prosesində istedadlı uşağın fərdi özünəməxsusluğu, onun həyat tərzini və təlim məzmununun müxtəlifliyi düzgün əlaqələndirilməlidir. İstedadlıların təlim fəaliyyətində tədqiqat qruplarının yaradılmasının böyük imkanları var. Şagird istedadının sonrakı inkişafı onun tədqiqat işlərinə cəlb olunması ilə şərtlənir. Şəxsiyyətin yaradıcılıq qabiliyyətləri, məhz tədqiqatçılıqda formalaşır. Tədqiqatçılıq biliyin yüksək səviyyədə sistemləşdirilməsinə imkan verir. Yəni, “daha çox bilən, daha yaxşı bilənə çevrilir” [5].

İstedadlı uşaqların inkişafı üçün əhəmiyyətli olan təhsil müəssisələri sırasında aşağıdakıların rolu çox önəmlidir: *məktəbəqədər təhsil müəssi-*

sələri, uşaq bağçaları, uşaq inkişaf mərkəzləri, məktəbəqədər və kiçikyaşlı uşaqların təlimi ilə məşğul olan müəssisələr; istedadlıların təliminin fərdiləşdirilməsinə yaradılan şərait, onların imkanlarının dəstəklənməsinə və inkişaf etdirilməsinə yönəldilmiş məktəblər sistemi (liseylər, gimnaziya, internat, yüksək kateqoriyalı qeyri-ənənəvi təhsil müəssisələri və s.); istedadlı uşaqların daima dəyişən sosial-mədəni, təhsil tələbatlarını təmin etməyə, onların qabiliyyətlərinin aşkarlanmasını, dəstəklənməsini və inkişafını məktəbdənkənar fəaliyyət çərçivəsində təmin etməyə yönəldilmiş əlavə təlim sistemi.

İstedadlıların tədqiqatçılığa cəlb olunmasının geniş yayılmış forması layihə metodudur. Şagird maraq dairəsi və istedad səviyyəsinə uyğun müəyyən bir layihə hazırlayır, tapşırığın həllini tapır, işini kütləvi məruzə və təqdimatla bitirərək mövqeyini müdafiə edir. Layihələr fərdi və qrup halında yerinə yetirilə bilər və hər bir formanın şagirdin təlim və tərbiyəsi üçün öz üstünlükləri vardır. İstedadlı uşaqlarla iş üçün məktəb və məktəbdənkənar təlimin əlaqələndirilməsi daha səmərəli olur.

ABŞ-da istedadlıların təlim istiqamətlərindən biri kimi ümumtəhsil məktəblərində tətbiq edilən və hər biri üçün xüsusi təlim məqsədləri müəyyənləşdirilmiş 10 təhsil səviyyəsini (Kali-

forniyada 20 səviyyə) göstərmək olar. Hər bir yaş qrupu üçün müxtəlif fənlər bu 10 səviyyədən biri üzrə tədris olunur və şagirdlər “fərdi irəliləmə sürəti” əsasında təhsil alırlar. İstedadlılar ən yüksək səviyyədə təhsil almaq imkanı əldə edir və bundan başqa vaxtlarının 20%-ni maraq və tələbatlarına uyğun sahələrdə fəaliyyətə həsr edirlər ki, bu da ilkin ixtisaslaşmaya əlverişli şərait yaradır. ABŞ-da istedadlılar üçün tədris proqramları təhsil müəssisələri yanındakı xüsusi komitələr tərəfindən hazırlanır. Bu proqramlar adi proqramlardan aşağıdakı amillərə görə fərqlənilirlər:

*** məzmununa görə** – məzmunun sıxlaşdırılması, fənlərarası yanaşmalar tələb edən mövzu və problemlərin daxil edilməsi, daha mürəkkəb konsepsiya və materialların nəzərdən keçirilməsi);

*** təlim prosesinə görə** – qrup işləri, təlimin sürətləndirilməsi, özünüidarə və özünütəhsilləndimə);

*** təlim mühitinə görə** – təlim fəaliyyətinin forma və növünün seçilməsi, məhdudiyyətsiz məşğələlərin təşkili, yaradıcılıq qabiliyyətlərinin və müstəqil təfəkkürün inkişaf etdirilməsi, tədqiqatçılığın rəğbətləndirilməsi.

İstedadlıların təliminin harada təşkil olunmasından asılı olmayaraq vacib olan onlara “**nə-yə?**”, “**necə?**” və “**nə vaxt?**” öyrədilməsidir. İstedadlı uşaqlar üçün nəzərdə tutulmuş təlim prosesinin xüsusiyyətləri, təlim proqramı, forma və metodları istedadın növündən asılı olaraq bir sıra spesifik tələblərə cavab verməlidir.

Ümumi intellektual inkişaf baxımından istedadlı uşaqların imkan və tələbatlarını, təlimin əsas məqsədlərini nəzərə alaraq, təlim proqramları aşağıdakı tələblərə cavab verməlidir:

– *istedadlı uşaqların universallığa, ümumiliyə və ümumiləşdirməyə, nəzəri mühakimələrə və gələcəyə olan maraqlarının təmin edilməsi məqsədi ilə proqrama geniş mövzu və problemlərin öyrənilməsinin daxil edilməsi;*

– *müxtəlif bilik sahələrinə aid problem və mövzuların integrasiyası əsasında fənlərarası yanaşmalardan istifadə edilməsi, istedadlı uşaqların biliklərini artırmağa, dərinləşdirməyə və problemlərin həlli yollarını müxtəlif bilik sahələrinin kəsişməsində axtarmağa stimullaşdırılması;*

– *şagirdlərin tədqiqatçılıq davranışlarına, problemli təlimə meyllərini nəzərə almaq və “açıq tipli” problemlərin araşdırılmasını təklif etməklə, onlarda tədqiqatçılıq işinin vərdiş və metodlarının formalaşdırılması;*

– *istedadlıların maraqlarının maksimum nəzərə alınması və onun özünün seçdiyi mövzuların dərinlən öyrənilməsinin təqdir və təmin edilməsi;*

– *biliklərin əldə edilməsinin imkan və yollarının öyrədilməsi;*

– *təlim prosesinin məzmun, forma və metodları baxımından mütəhərrikliyinin və variativliyinin, istedadlı uşaqların dəyişən tələbatlarına və fərdi fəaliyyət xüsusiyyətlərinə görə düzəlişlərin təmin edilməsi;*

– *təlimdə müstəqilliyin dəstəklənməsi və inkişaf etdirilməsi;*

– *müxtəlif informasiya mənbələri və istifadə vasitələrinin varlığının və onlardan istifadənin sərbəstliyinin təmin edilməsi;*

– *zərurət yarandıqda təlim situasiyasının özündə və təlim materialında keyfiyyət və kəmiyyət dəyişikliyinin mümkünliyünün nəzərdə tutulması (xüsusi avadanlıqlarla təmin olunmuş kabinetlərin, dərs vəsaitlərinin yaradılması, zəruri təcrübələrin təşkili, laboratoriyalarda, muzeylərdə, emalatxanalarda və s. “iş yerlərinin” yaradılması;*

– *uşaqlara məzmunlu (tutarlı) kriteriyalarla öz fəaliyyət nəticəsinin qiymətləndirilməsini, mövqeyini, ideyalarını və yaradıcılıq fəaliyyəti məhsullarının kütləvi müzakirəsinin öyrədilməsi;*

– *əsaslandırmaq, müdafiə və oponentlik etmək vərdişinin aşılınması;*

– *refleksiya, özünüdərk və başqalarının fərdi xüsusiyyətlərinin başa düşülməsi qabiliyyətinin inkişaf etdirilməsi;*

– *hər bir istedadlı uşağın şəxsiyyət kimi özünəməxsusluğunun nəzərə alınması ilə fərdiləşdirilmiş psixoloji dəstək və yardımın tətbiq edilməsi.*

Nəzərə alınmalıdır ki, istedadlı uşaqların xüsusi müəssisələrdə qruplaşdırılması uşaq istedadının dəyişkənliyi, elitarlıq sindromu və ünsiyyət məsələləri baxımından problemlərlə müşayiət oluna bilər. İstedadlı uşaqların adi siniflərdə və adi proqramlarla təlimi isə böyük intellektual itkilərə səbəb olur.

İstedadlıların təlimi ilə bağlı məsələlərdə təhsilin məzmunu olduqca vacib amildir. Ensiklopedizm konsepsiyasının tərəfdarları şagirdlərə müxtəlif bilik sahələrinə dair maksimum həcmdə bilgi verilməsini vacib hesab edirlər ki, bu biliklər də şagirdlərin gələcək inkişaflarını və peşə fəaliyyətlərinin təməlini təşkil etməlidir. Uşaqların böyük həcmdə bilik mənimsəmələri avtomatik olaraq onların təfəkkür qabiliyyətlərini də inkişaf etdirir. **“Formalizm”**in tərəfdarları şagirdlərin təfəkkürünün inkişaf etdirilməsini və idraki tələbatlarının ödənilməsini təlimin əsas məqsədi hesab edirlər. Onların fikrincə, təfəkkür qabiliyyətləri yaxşı inkişaf etmiş uşaqlar sonra zəruri olan bilgiləri mənimsəyə biləcəklər. Hazırkı dövrdə təlim yeni kurikulumun tətbiqinə qədər bəzi istisnalar olmaqla, Azərbaycanın təhsil məkanında “ensiklopedizm”ə əsaslanır. Bu amil tədris vaxtını müxtəlif fənlər arasında ciddi şəkildə paylaşdıran təlim proqramlarında özünü aydın şəkildə ifadə edir. Paylanma zamanı müəyyən utilitar əhəmiyyətinə görə hər bir fənnin dərəcəsi nəzərə alınır və hər bir fənn müəllimi və ya metodist hesab edir ki, şagirdlərin məlumatlılıq və intellektual səviyyələrinin inkişafı, məhz onların tədris etdikləri fənn üzrə aldıkları biliklərdən asılıdır. Sadalananlar bu tədris materialının və saatların artırılması yarışını şərtləndirir. Belə şəraitdə müəllimin şagirdin inkişafını tam halda izləməsinə nə ehtiyac, nə də imkanı olmurdu. Çünki müəllim fəaliyyətinin və təhsilin qiymətləndirilməsi şagirdlərin mənimsədikləri biliklərin həcminə əsaslanır. Şagirdlərin intellektual və yaradıcılıq qabiliyyətlərinin inkişafı isə diqqətdən kanarda qalır.

Elmi informasiyanın sürətlə artdığı şəraitdə şagirdlərə zəruri olan bütün bilgiləri vermək, onların sağlamlıq, fiziki, fizioloji, psixoloji, vaxt və s. imkanları səbəbindən qeyri-mümkündür. Müxtəlif fəaliyyət sahələrinin çoxluğu, müvafiq biliklərin tərkibinə və həcminə olan tələbin dəyişkənliyi şagirdləri mümkün qədər çox informasiya ilə yükləməkdənsə, onlara zəruri informasiyaları müəyyənləşdirməyi, toplamağı, təhlil edib nəticə çıxartmağı, tədqiqat aparmağı, bir sözlə, intellektual fəaliyyətlə səmərəli məşğul olmağı öyrətməyi daha məqsədəuyğun hesab edir. Bu yanaşma təhsilin gələcək inkişafı

baxımından da perspektivlidir.

Yanaşmanın əsas nəzəri-psixoloji ideyası ondan ibarətdir ki, koqnitiv qabiliyyətlər kiçik bir məzmun bazasında formalaşdıqdan sonra asanlıqla digər sahələrə transformula köçürülə bilər. Bu fikir eksperimentlər vasitəsi ilə dəfələrlə təsdiqlənib və mütəxəssislərin böyük əksəriyyəti, o cümlədən, C.Bruner, A.M.Matyuşkin, B.İ.Panov, Ə.Əlizadə, Ə.Bayramov və b. tərəfindən dəstəklənir. Biz də bu fikrin tərəfdarıyıq və hesab edirik ki, koqnitiv qabiliyyətlər formalaşma və tətbiqin məzmunu baxımından universaldır. Bizim də tədqiqatlarımız bu fikrin doğruluğunu birmənalı təsdiqləyir. Digər tərəfdən J.Piaje və onun ardıcılıları təlimin məzmunu ilə bağlı qeyd edirlər ki, məzmunla intellektual fəaliyyətin forması arasında əhəmiyyətli bağlılıq vardır. Həqiqətən də hər hansı bir faktlar toplusu ilə onların şərtləndirdikləri intellektual əməliyyatlar arasında müəyyən əlaqəsinin mövcudluğu tədqiqatlar vasitəsi ilə təsdiqlənmişdir. Bunun nəticəsidir ki, dilimizdə və elmi ədəbiyyatda “riyazi təfəkkür”, “verbal təfəkkür”, “praktik təfəkkür”, “nəzəri təfəkkür” və s. ifadələr geniş yayılmışdır.

Şəxsiyyətin yaradıcılıq potensialı qiymətləndirilərkən onun yeni biliklər əldə etmək bacarığı nəzərə alınmalıdır. Yaradıcı şəxs yeniliklərə – yeni təcrübəyə açıq olmalı, tez öyrənməyə və yenidən öyrənməyə qabil və meyilli olmalıdır. Təcrübədə müşahidə edilmişdir ki, bəzən geniş və hərtərəfli biliklər yeni, qeyri-standart və yaradıcı yanaşma tələb edən məsələlərin həllində ciddi əngəllərə, maneələrə çevrilir. Bu zəmin də yaradıcılıq psixologiyasının paradokslarından biri keçmiş təcrübə, başqa sözlə, biliklə yenilik yaratmaq qabiliyyəti arasında ziddiyyətin olması aşkarlanmış və psixologiyada **“keçmiş təcrübə maneəsi”** anlayışı yaranmışdır. K.Duker bu aspektdə apardığı tədqiqatlara əsasən qeyd edir ki, şəxs yeni bir məsələnin həlli zamanı qarşısındakı problemin daxili qanunauyğunluqlarına fikir vermədən öz keçmiş təcrübəsinə müraciət edir. Sanki müstəqil həldən vaz keçərək, hazır həll variantları olan lüğətə müraciət edir. Bu fikirlə razılaşmayan L.Sekey qeyd edir ki, keçmiş təcrübənin biliyin səmərəliliyi onun verbal reproduktivliyində deyil, əməliyyatlıq dəyərindədir.

Müasir dövrdə inkişaf etmiş ölkələrdə inkişafetdirici təhsil sistemlərinin formalaşmasına önəm verilir. İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə də inkişafetdirici təhsil modelləri geniş yayılmaqda və onlara olan maraq artmaqdadır. Bu hal təhsil tarixinin hazırkı dövründə “formalizm”in “ensiklopedizm”i üstələməsinə dəlalət edir. Bu yanaşmada şagirdlərin intellektual və yaradıcılıq qabiliyyətlərinin inkişaf etdirilməsinə xüsusi önəm verildiyindən istedadlı uşaqların təliminin təşkili üçün geniş imkanlar açılır. Hazırda bu xətt bir çox inkişaf etmiş ölkələrdə məktəb təhsilində məzmun dəyişikliyinə əsasını təşkil edir.

Təhsildə tətbiq edilən yeniliklər bir-birindən nə qədər fərqlənsələr də onların çoxunda əsasən, İ.Q.Gerbartın didaktika sistemi durur. Təlimdə **“öyrətmə”** prosesi **“öyrənmə”**yə nəzərən üstünlük təşkil edir. Aparılan təhsil siyasəti, mövcud proqramlar, dərslərlər və müəllimlər cəmiyyət adından şagirdlərə nəyin və necə öyrədilməsi barədə qərarlar verir və ya icra edirlər. Ən mütərəqqi təhsil sistemlərində belə **“fikirləri”** və **“fikirləşməyi”** öyrətmək barədə qərarlar şagirdlərin iştirakı olmadan qəbul edilir. Belə sistemlərin məzmun konsepsiyaları da maraqlarına, tələbatlarına və imkanlarına görə bir-birindən fərqlənən real şagirdlərə deyil, daha çox **“müərrəd şagird”**ə istiqamətləndirilmiş olur. Təhsildə şagirdlərə belə münasibət hazırda uşaqların və “uşaqlıq dövrü”nün sivil cəmiyyətlərdə xüsusi dəyər kimi formalaşmış fəlsəfi-psixoloji statusları ilə uzlaşmır. Bu status təhsilin məzmununda ciddi dəyişikliklər tələb edərək, **“sərbəst tərbiyə”** nəzəriyyəsinin yaranmasını və geniş yayılmasını şərtləndirmişdir.

Təhsilin məzmunu şagirdlərin təlimə marağını şərtləndirən əsas amillərdən olduğu üçün daima təhsillə bağlı elmlərin tədqiqat obyektidir. “Əqli təəssürlərə”, başqa sözlə, qavramağa, dərk etməyə olan təbii tələbat uşaqların genetik xüsusiyyətidir. Ümumiyyətlə, canlı varlıqlar inkişaf baxımından nə qədər yüksəkdirsə, onların ətraf aləmi dərk etmək marağı da bir o qədər böyük olur. Uşaqların idrakı tələbatları, məhz bu amildən qaynaqlanır və onlar dünyaya onu dərk etməyə yönəldilmiş genetik tələbatlarla doğulurlar. Təlimin də əsas məqsədlərindən biri uşaqları sosial təcrübələrə yiyələndirmək və onların idrakı tələbatlarını ödəməkdir. Hər iki

tərəfdən qarşılıqlı maraq var ikən təlim asan, sərbəst və məhsuldar olduğu halda, bəzən şagird və müəllimlər üçün ağır, səmərəsiz və arzuolunmaz bir yükə çevrilir. Bunun səbəbi də təlim prosesində uşaqların və uşaqlıq dövrünün xüsusiyyətlərinin dolğun şəkildə nəzərə alınmamasıdır. Təhsildə məcburiyyətin və zorakılığın yolverilməz olduğunu Sokrat da qeyd edirdi. Keçən əsrin əvvəllərində isə bu fikirləri E.Klapared və C.Dyui geniş təbliğ ediblər. E.Klapared qeyd edirdi ki, uşaqlıq dövrünün şəxsiyyətin həyatında bioloji rolu çox əhəmiyyətlidir. Bu səbəbdən təlimin məzmununu formalaşdırarkən uşaqlıq dövrünün təbii davranışları nəzərə alınmalı və təlim-tərbiyə prosesi buna uyğun təşkil edilməlidir. Elə etmək lazımdır ki, uşaqlar qabaqcadan tərtib edilmiş proqram və metodların tələblərinə deyil, proqram və metodlar uşaqların maraq, tələbat və imkanlarına uyğunlaşdırılsın. **“Sərbəst tərbiyə”** konsepsiyasının tərəfdarlarından: E.Parkxest (ABŞ), K.Ventsel (Rusiya), O.Dekroli və P.Kerqomar (Fransa), M.Montessori (İtaliya); Avropanın **“yeni məktəb”** nümayəndələrindən: E.Demolen və S.Frene (Fransa), A.Ferer (İsveçrə); **“əmək məktəbləri”** təmsilçilərindən: Q.Kerşenşteyner və s.; **“fəaliyyət pedaqogikası”** nümayəndələrindən; V.Lay (Almaniya), P.Kapterev (Rusiya) və s.; **“eksperimental pedaqogika”** təmsilçilərindən; E.Meyman və E.Trondayk (ABŞ) və başqalarını göstərmək olar.

C.Dyui özünün məzmun konsepsiyasında qeyd edirdi ki, təlim uşaqların anadangəlmə və təbii keyfiyyətlərinin inkişafına istiqamətləndirilməlidir. Ona görə də təhsilin məzmununun formalaşmasında mərkəzi mövqedə müxtəlif plan, proqram və məqsədlərlə “silahlanmış böyük” – təhsil məmurları, mütəxəssislər, müəllimlər, valideynlər və s. deyil, özünəməxsus maraqları, tələbatları və imkanları olan uşaqlar dayanmalıdır. Nəyin və necə öyrədilməsi heç kəs tərəfindən diktə edilməməlidir.

Təhsil tarixinin yaxın keçmişində təhsilin əsas mərkəzi subyekt müəllim, obyekt isə şagird idi. Təhsil prosesinin “mərkəz”i ilə bağlı baş verən dəyişikliklə Kopernikin astronomiyadakı kəşfi arasında bir paralellik vardır. Bu kəşf əsasında məlum olmuşdur ki, əslində Günəş sistemi Yerin ətrafında deyil (qeosentrik sistem), yer özünün peyki olan Ay ilə birlikdə Günəşin ətrafında

fırlanır (heliosentrik sistem). Bu hadisə astronomiyaya yeniliklər gətirdiyi kimi, şagirdin təlim prosesinin mərkəzinə yerdəyişməsi də təhsil sistemində müvafiq dəyişiklikləri zəruri edir.

Şagird təlim prosesinin ağırliq mərkəzidir. Dövlət büdcəsindən təhsilə ayrılan vəsaitlərin də əsil sahibi şagirdlərdir. Təhsil Nazirliyi və təhsil şöbələri, çoxsaylı təhsil müəssisələri, yazılan dərsliklər və digər vəsaitlər, müəllim hazırlayan ali məktəblər, çoxminlik müəllim və pedaqoji kadrlar ordusu və s. təhsilə aidiyyəti olan bütün subyekt və obyektlər, onların maliyyələşdirilməsi dövlətin gələcək vətəndaşına olan marağı və qayğısı zəminində baş verir. Başqa sözlə, təhsil sistemi həqiqətən də şagirdin ətrafında “fırlanır”. Daha dərinədən təhlil edilərsə, yalnız təhsil sistemi deyil, ailələr nəsil davamçıları olan övladlarının ətrafında “fırlandığı” kimi, bütün cəmiyyət də gələcəyi olan uşaqların ətrafında “fırlanır”.

Təlimin məzmunu bu konsepsiya əsasında formalaşdıqda real şagirdlərin maraqları, tələbatları və imkanları dövlətin, cəmiyyətin, iqtisadiyyatın və s. mücərrəd şəkildə təsbit edilən maraqlarına yönəldilmiş bilik, bacarıq və vərdislərə nəzərən dominantlıq etməlidir. Təlimin kəmiyyət və keyfiyyət parametrləri də müəyyənləşdirilərkən real uşaqların fərdi imkan, maraq və tələbatları obyektiv şəkildə nəzərə alınmalıdır. Burada **“maraq”** anlayışı “maraqlı olan” mənasında deyil, şagirdin **“marağına – mənafeyinə uyğun”** kimi başa düşülməlidir. C.Dyui qeyd edirdi ki, “Sosial irsə yiyələnməyin yeganə yolu sivilizasiyanı sivilizasiya edən müxtəlif fəaliyyətlərin uşaqlara mənimsədilməsidir”. Əslində, bu yanaşmada təhsilin məzmununda əsas diqqət nə biliklərin mənimsənilməsinə, nə də təfəkkürün inkişaf etdirilməsinə deyil, səmərəli və konstruktiv fəaliyyətə, yaradıcılığa və tədqiqatçılığa yönəldilməlidir. Bu aspektdə C.Dyuinin əsas müddəaları bunlardır:

– *qabaqcadan tərtib edilmiş təlim proqramlarından imtina edilməlidir;*

– *təlimdə şagirdin təcrübəsinə istinad edilməlidir;*

– *şagird təlimin kəmiyyət və keyfiyyətini müəyyənləşdirməkdə iştirak etməlidir;*

– *şagirdlərin təlimi praktiki tədqiqatçılıq fəaliyyətləri əsasında təşkil edilməlidir və s.*

Yalnız bu halda təlim təbii xarakter alır, məktəb şagirdin ictimai həyat məkanına çevrilir və təlim fəaliyyəti isə şagirdlərin fərdi və şəxsiyyət keyfiyyətlərinin inkişaf və gerçəkləşmə vasitəsi olur [3]. ABŞ psixoloqu U.Kilpatrik bu yanaşmaya əsaslanaraq hazırda təhsil təcrübəsində geniş yayılmış “layihələr metodu”nu, başqa sözlə, **“tədqiqatçılıq metodu”**nu tərtib etmişdir. Burada şagirdlər müəllimlə birlikdə maraqlarına uyğun praktiki məsələləri layihələndirərək həll edir və bu fəaliyyətdə yeni bilikləri mənimsəyirlər. Ənənəvi təlimdə şagirdlərə əvvəlcə nəzəri biliklər öyrədilir, sonra onların tətbiq sahələri barədə məsələyə baxılır. Bu yanaşmada isə əvvəlcə problem qoyulur və onun həlli üçün əlavə biliklərə – təlimə yaranan tələbat nəzəriyyəyə müraciəti zəruri edir. Şagirdlər bilikləri hazır şəkildə deyil, əsil yaradıcılıq prosesində, tədqiqatçılıq fəaliyyətində mənimsəyirlər. Bu zaman lazımi biliyin əldə edilməsi ilə problemin həlli şagirdlərdə bir kəşf təəssüratı yaradır və emosional sahəyə əhəmiyyətli pozitiv təsir göstərir. Ənənəvi təlimdə nəzəri biliklərə maraq göstərməyən şagirdlər belə yanaşmada nəzəri bilikləri həvəslə öyrənir və öyrənilən bilgi yaxşı yadda qalma və sərbəst tətbiq edilmə baxımından daha səmərəli olur. Belə təlimdə şagirdlərin həm idraki (intellektual), həm emosional (affektiv), tələbatları ödənilir və nəticədə təlim motivasiyası əhəmiyyətli dərəcədə yüksəlir.

Nəzərdən keçirilən təlim konsepsiyası istedadlı uşaqların təliminin təşkili üçün geniş imkanlar yaradır. Bu konsepsiya uzun illərdir ki, müxtəlif ölkələrdə uğurla tətbiq edilib və yüksək nəticələr verib “kütləvi longitüd”dən keçib [12, s.117]. Aparılan eksperimentlərdən fərqli olaraq kütləvi təcrübə tətbiq edilən metodikaları onların real tərkibləri olmayan və müəlliflərin tövsiyə, təklif və yanaşmalarından ibarət olan süni “yamaq”lardan təmizləyir.

Təhsilimizdə gedən islahatlar və yeni Milli Kurikulumun tətbiqi təlim prosesində mütərəqqi metodların tətbiqinə geniş imkanlar açır. Yeni kurikulumun istinad etdiyi təlim taksonomiyaları bu istiqamətdə fəaliyyətin nəzəri psixopedaqoji əsaslarını təsbit edir, eyni zamanda, praktiki fəaliyyətdə də rəhbər tutulmalıdır. Görkəmli psixoloqumuz Ə.Əlizadə tərəfindən hazırlanmış bu taksonomiyanın “inkışafetdirici” komponenti

inkışafetdirici təlimin demək olar ki, bütün zəruri aspektlərini ehtiva etməklə, ən yüksək tələblərə cavab verir və hazırda dünya təhsil sistemində mövcud olan taksonomiyaların ən kamillərindən biridir [2, s. 125].

İnkışafetdirici təlim konsepsiyası uşaqlarda artıq mövcud olan qabiliyyət və istedadın təzahürü, aktuallaşdırılması və özünüinkışafı ilə yanaşı, həm də onlarda hələ olmayan qabiliyyət və bacarıqların yaranması, formalaşması üçün zəruri şəraitin yaradılmasını nəzərdə tutur [12, s. 118]. Bu zaman şagirdlərin inkışafı həm ənənəvi təlimdə olduğu kimi zahiri təsirlərlə, həm də daxili potensialın fəallaşdırılması hesabına yönləndirilir. Bu halda təlim prosesi müəllim və şagirdin birgə fəaliyyəti nəticəsində şagirdin tələbatı, maraq və imkanları üçün optimallığa mümkün qədər yaxınlaşmaqla layihələndirilir. Aydın ki, təlim modelləri qabaqcadan təsbit olunmuş, sərt qayda və normativlərlə çərçivələnə bilməz. Burada vacib olan təlim prosesinin mədəni, tarixi, sosial və psixo-pedaqoji aspektdə düzgün əsaslandırılmasıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Bayramov Ə.S. Şagirdlərdə təfəkkür müstəqilliyinin inkışafı və tərbiyəsi. Bakı: Maarif, 121 səh.
2. Bəylərov E.B. Uşaqlarda istedadın müəyyənəşdirilməsi və inkışaf etdirilməsi. İstedadın işçi konsepsiyası. Bakı: Təhsil, 2008, 222 səh.
3. Bəylərov E.B. İstedadın psixoloji diaqnostikası, "Aspoliqraf", 2008, 300 səh.
4. Əliyev B.H., Cabbarov R.V. Təhsildə şəxsiyyət problemi. Monoqrafik tədqiqat: Bakı, 2007, 115 səh.
5. Əliyev B.H., Əliyeva K.R., Cabbarov R.V., Mustafayev M.H. Şəxsiyyətin özünügerçəkləşdirilməsində özünüdərkətmənin rolu. "Psixologiya" jurnalı. 2007, №1, səh. 3-14.
6. Əlizadə Ə.Ə. İstedadlı uşaqlar. Pedaqoji məsələlər: esselər-etüdlər. Bakı: ADPU, 2005, 352 səh.
7. Əlizadə Ə.Ə. Müasir Azərbaycan məktəbinin psixoloji problemləri. Bakı, Ozan, 1998, 368 səh.
8. Mehrabov A.O. Bəylərov E.B. Şagird intellektinin inkışafı. Bakı: Adiloğlu, 2006, 208 səh.
9. Дьюи Д. Психология и педагогика мыш-

ления. М.: Совершенство, 1997, с. 204

10. Коменский Я.А. Школа детства. Опыты православной педагогики. М.: Литературная учеба, 1993. с. 214-238.

11. Матюшкин А.М. Загадки одаренности. М., 1992.

12. Савенков А.И. Содержание образования как фактор развития детской одаренности //Одаренность и одаренные дети: обучение и развитие. Астана: «Дарын», 2006, с. 108-118.

13. Туник Е.Е. Психодиагностика творческого мышления. Креативные тесты. С.П., 1997. с. 35

14. Шумакова Н.Б. От вопроса «чему учить?» одаренного ребенка к вопросу «как учить?»//Одаренность и одаренные дети: обучение и развитие. Астана: «Дарын», 2006, с. 119-129.

E.Beylerov

Psychological-pedagogical problems in the education of talented children

Summary

In article the formation maintenance is considered as the major factor of development of children's endowments. Ways and methods of the decision of this question in different concepts of the maintenance of formation at various times and in different conditions are analyzed, compared. Results of researches give the chance to find out the reasons of occurrence of many phenomena and specify ways of the decision of arising problems to this question.

Е.Бейлеров

Психолого-педагогические проблемы в воспитании талантливых детей

Резюме

В статье отмечается, что содержание образования является одним из решающих факторов в развитии талантливых детей. В разных концепциях, отражающих образовательный контент в разное время и при разных обстоятельствах, пути и методы решения этой проблемы анализируются сравнительно. Результаты исследования позволяют нам исследовать многие причины этого процесса и предоставить решения.